

Гавриленко Т. Л.

ORCID 0000-0001-9412-5805

*Доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: leonida13@ukr.net*

Кузьомко Л. М.

ORCID 0000-0003-3557-9465

*Кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спорту
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: leonid0244@gmail.com*

КОНСТРУЮВАННЯ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА НОВИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ І ДИДАКТИЧНИХ ПРИНЦИПАХ У ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ (1991–1996)

Мета роботи – розкрити трансформації у змісті початкової освіти та визначити методологічні й дидактичні принципи його конструювання у період відродження національної школи в Україні у 1991–1996 рр.

Методологічну основу дослідження становлять джерелознавчий (надав можливість виявити та проаналізувати різні типи джерел, де висвітлюється розвиток змісту початкової освіти в обраних хронологічних межах), історіографічний (сприяв виявленню стану проблеми в історико-педагогічній науці), системний (забезпечив розгляд змісту початкової освіти як системи та її складників) підходи, а також гносеологічні принципи історизму, об'єктивності, поєднання історичного і логічного, системності. Для реалізації мети дослідження використано комплекс методів: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення), історико-структурний, історико-генетичний, порівняльно-зіставний.

Наукова новизна полягає у тому, що в дослідженні визначено та системно висвітлено трансформації у змісті початкової освіти в обраних хронологічних межах; обґрунтовано, що його конструювання відбувалося на нових методологічних (демократизація, деполітизація, деідеологізація, національна спрямованість, дитиноцентризм) і дидактичних (варіативність, гуманітаризація, гуманізація, диференціація, інтеграція) принципах.

Висновки. Провідною тенденцією в період відродження національної школи стала модернізація змісту початкової освіти, яка виявилася у побудові його на нових методологічних і дидактичних засадах, що спричинило зміни у структурі та наповненні навчальних планів, запровадження нових навчальних предметів і курсів, розроблення варіативних навчальних планів і програм, наповнення змісту навчальних предметів українознавчою основою, посилення у них аксіологічного складника, появу нових типів підручників (альтернативних, дворівневих).

Ключові слова: зміст початкової освіти, навчальні плани й програми, підручники, методологічні та дидактичні принципи, Україна.

Постановка проблеми. Динамізм сучасних суспільних перетворень в Україні супроводжується реформуванням освітньої галузі, насамперед першого рівня загальної середньої освіти, який закладає фундамент загальнонавчальних і соціальних компетентностей, необхідних для подальшого успішного навчання. Одним із пріоритетних векторів цього процесу є модернізація змісту освіти, що знайшло відображення в новому Державному стандарті початкової освіти (2018), побудованого на засадах дитиноцентрованого та компетентнісного підходів. Нинішні освітні трансформації актуалізують вивчення історико-педагогічного досвіду минулого, що дозволить не лише зберегти наступність у розвитку педагогічної науки, а й осмислити сучасні трансформації в першій ланці школи. У цьому контексті науковий інтерес викликає період відродження національної школи в Україні, характерними особливостями якого було суттєве оновлення змісту початкової освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Історіографічний аналіз показав, що проблема змісту освіти як одна із магістральних і водночас дискусійних завжди перебувала в полі зору дослідників. Різні аспекти розвитку змісту початкової освіти в обраних хронологічних межах знайшли відображення в працях українських учених Н. М. Бібік, М. С. Вашуленка, Я. П. Кодлюк, О. Я. Савченко та ін.

Мета статті полягає у розкритті трансформацій у змісті початкової освіти та визначенні методологічних і дидактичних принципів його конструювання у період відродження національної школи в Україні у 1991–1996 рр.

Методологічну основу дослідження становлять джерелознавчий (надав можливість виявити та проаналізувати різні типи джерел, де висвітлюється розвиток змісту початкової освіти в обраних хронологічних межах), історіографічний (сприяв виявленню стану проблеми в історико-педагогічній науці), системний (забезпечив розгляд змісту початкової освіти як системи та її складників) підходи, а також гносеологічні принципи історизму, об'єктивності, поєднання історичного і логічного, системності. Для реалізації мети дослідження використано комплекс методів: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення), історико-структурний, історико-генетичний, порівняльно-зіставний.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З-поміж багатьох проблем, які постали перед початковою освітою в перші роки незалежності України, особлива роль відводилася модернізації змісту освіти. Адже саме зміст освіти, як зазначала О. Я. Савченко, «є своєрідною моделлю вимог суспільства до підготовки молодих поколінь до життя. У ньому в особливій формі відображається матеріальна та духовна культура людства» [17, 6]. Основні напрями оновлення змісту освіти були визначені в Концепції середньої загальноосвітньої школи України (1991) [7, 15]. Прикметно, що вони частково почали реалізовуватися з 1989/90 н. р., про що йшлося у наших попередніх публікаціях [2; 3], та набули подальшого розвитку в перші роки незалежності України. У навчальних планах на 1991/92 н. р. (табл. 1) зменшилося тижневе навантаження молодших школярів. Це відбулося за рахунок скорочення навчальних годин на вивчення мов й особливо російської, математику, образотворче мистецтво. Поряд із цим збільшився навчальний час на вивчення музики.

Таблиця 1

Навчальний план для трирічної та чотирирічної початкової школи з українською мовою навчання (1991/92 н.р.) (основний) [10, 10-11]

№ з/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень за класами						
		трирічна початкова школа			чотирирічна початкова школа			
		I	II	III	I	II	III	IV
1	Українська мова	11/9	8	8	8	8	8	8
2	Російська мова	0/2	4	4	-	2	3	4
3	Математика	5	5	5	4	4	5	5
4	Ознайомлення з навколишнім світом	-	-	-	1	1	-	-
5	Природознавство	-	1	1	-	-	1	1
6	Образотворче мистецтво	1	1	1	2	1	1	1
7	Музика	1	2	2	2	2	2	2
8	Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2
9	Трудове навчання	1	1	1	1	1	1	1
Сумарне навантаження		21	24	24	20	21	23	24
Індивідуальні та групові заняття		2	2	2	2	2	2	2
Гранично допустиме навантаження		23	26	26	22	23	25	26

Задля забезпечення органічної єдності державних, регіональних і місцевих вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, потреб особистості в освіті у структурі навчального плану виокремлено *державний і шкільний компоненти*. Перший – передбачав соціально необхідний рівень знань і не залежав від регіональних умов та індивідуальних особливостей учнів. Він уміщував обов'язкові для вивчення предмети мовного (українська мова, російська мова, з 1992 р. – іноземна мова), математичного (математика), суспільствознавчого (ознайомлення з навколишнім світом, природознавство, з 1992 р. – людина і світ, рідний край), художньо-естетичного (образотворче мистецтво, музика) та оздоровчо-трудового (фізична культура, трудове навчання) циклів [10, 10-11; 9, 5].

Другий – шкільний компонент – спрямовувався на задоволення пізнавальних інтересів молодших школярів, розвиток їхніх здібностей, на організацію діяльності за захопленнями, на зміцнення здоров'я. Порівняно з попередніми (1989) у навчальних планах на 1991/92 н. р. час на шкільний компонент (індивідуальні та групові заняття) збільшився (з 5,2 % до 8,3 % від загальної кількості годин) [10, 11]. Як

бачимо, запровадження нової структури навчального плану створило можливості для здійснення *диференціації* та *індивідуалізації* навчання у початкових класах.

Поряд із *основним* навчальним планом Міністерством освіти України (далі – МО України) пропонувалися й *варіативні*. Їх характерною особливістю стало уведення до переліку навчальних предметів *інтегрованих курсів* – «Людина і світ», «Народознавство», «Художня праця», «Музика і рух», за рахунок яких зменшувалося сумарне навантаження молодших школярів. Вибір варіантів навчального плану здійснювала рада школи з урахуванням інтересів і потреб учнів, наявності відповідної навчальної та матеріально-технічної бази, підготовки педагогічних кадрів. Питання про впровадження інтегрованих курсів вирішувалося педагогічними колективами. При цьому можлива була реалізація не всіх, а лише окремих елементів інтеграції [9, 9; 10, 4].

Усіляко заохочуючи варіативні підходи, пошуки педагогічних колективів і окремих учителів щодо вдосконалення змісту освіти, творчої реалізації основних ідей Концепції середньої загальноосвітньої школи України, розширювалися повноваження закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) у його визначенні. З 1992/93 н. р., якщо жоден із запропонованих навчальних планів, підготовлених МО України, не влаштував ЗЗСО, йому надавалося право складати й затверджувати на педагогічній раді *робочий навчальний план*, коригувати розподіл годин на опанування окремих предметів, встановлювати інший порядок вивчення російської мови або, комбінуючи різні варіанти, обирати ступінь інтеграції навчальних курсів тощо. Окрім того, ЗЗСО могли створювати *індивідуальні* та *експериментальні навчальні плани*, які затверджувалися відповідним органом управління освітою [9, 5]. Отже, зміст початкової освіти ґрунтувався на *демократичних засадах*, адже педагогічні колективи отримали можливість долучитися до його розроблення з урахуванням регіональних особливостей, наявних умов і ресурсів.

На відміну від радянської доби, навчальні плани 90-х рр. ХХ ст. не вирізнялися стабільністю, оскільки відбувався активний пошук шляхів оновлення змісту початкової освіти, приведення до сучасних вимог суспільства та особистості учня. Відтак на 1992/93 н. р. МО України запропоновано новий базисний та варіативні навчальні плани для трирічної та чотирирічної початкової школи [9]. У них черговий раз скорочувалася кількість годин на вивчення російської мови та збільшувалася – на предмети художньо-естетичного та оздоровчо-трудоного циклів. Схвально оцінюємо тенденцію перерозподілу навчального часу між навчальними циклами та його зростання на користь вивчення музики, образотворчого мистецтва, фізичної культури, праці, а відтак поступового зняття з них штампів «другорядних». Окрім того, ці зміни розглядаємо і як один із шляхів *гуманітаризації* змісту початкової освіти.

У навчальних планах на 1992/93 н. р. уведено нові навчальні курси: «Людина і світ», «Іноземна мова», «Народознавство», «Рідний край», «Математика і основи інформатики», «Українська мова і література», «Мистецтво» (музика, хореографія, образотворче мистецтво) [9, 5]. Різними варіантами навчальних планів передбачалося суттєве збільшення годин на шкільний компонент. Частина цих годин поряд із проведенням індивідуальної роботи з учнями (переважно слабовстигаючими або обдарованими) рекомендувалося виділити на вивчення окремих предметів, наприклад, «Народознавство» та «Рідний край».

З урахуванням основних ідей і положень Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») (гуманізація, диференціація, інтеграція, оптимальне поєднання гуманітарних і природничо-математичних складників освіти, теорії і практики, органічний зв'язок з національною історією та культурою, створення умов для розвитку здібностей школярів тощо), творчого використання вітчизняного та зарубіжного досвіду, результатів дослідно-експериментальної роботи, МО України підготовлено нові навчальні плани на 1993/94 н. р. [3, 275]

Особливістю базисного навчального плану (табл. 2), як власне і варіативних, стало скорочення обсягу державного компонента. Натомість майже вдвічі збільшився шкільний компонент. На наш погляд, ці зміни, з одного боку, сприяли варіативності змісту освіти, повнішому врахуванню індивідуальних особливостей, інтересів і потреб молодших школярів, а з іншого – збільшили розрив у рівні підготовки молодших школярів.

Новацією стало включення до шкільного компоненту *вибірково-обов'язкових предметів*, завдяки яким передбачалося поглиблення знань та умінь учнів початкових класів насамперед з української мови; доповнення державного освітнього мінімуму курсами «Народознавство», «Рідний край», «Людина і світ»; уведення спеціальних занять з «Охорони життя і здоров'я учнів». Вибірково-обов'язкові предмети, як і предмети державного компонента, вивчалися одночасно всім класом [5, 54]. Водночас у шкільному компоненті залишено час на додаткові заняття та консультації.

Загалом у запропонованому навчальному плані більш раціонально розподілено час між гуманітарними й природничо-математичними предметами, зокрема на користь перших, не знижуючи рівня оволодіння другими. З незначними корективами, внесеними у 1994/95 н. р. (уведення до обов'язкових предметів курсу «Навколишній світ» та до вибірково-обов'язкових – «Основи валеології» [11, 2]), ці навчальні плани стали перехідними для поступової модернізації змісту освіти та використовувалися у початкових класах до 1997/98 н. р.

Отже, проаналізовані навчальні плани першої половини 90-х рр. ХХ ст. свідчать про докорінні зміни в принципах добору змісту початкової освіти (демократичний, національний спрямованості, варіативний, диференціації, індивідуалізації, інтеграції знань, гуманітаризації); інтенсивний пошук їх

оптимальної структури та наповнення, співвідношення між предметними циклами; відповідність напрямкам реформування, окресленим у нормативних документах.

Таблиця 2

Базисний навчальний план для трирічної та чотирирічної початкової школи з українською мовою навчання (1993/94 н. р.) [5, 55]

№ з/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень за класами						
		трирічна початкова школа			чотирирічна початкова школа			
		I	II	III	I	II	III	IV
Державний компонент								
<i>Обов'язкові предмети</i>								
1	Українська мова	8	8	8	7	7	7	7
2	Математика	5	5	5	4	4	4-5	4-5
3	Музика, образотворче мистецтво	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3
4	Фізкультура	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3
5	Трудове навчання	1	1	1	1	1	1	1
Разом		18-20	18-20	18-20	16-18	16-18	16-19	16-19
Шкільний компонент								
<i>Вибірково-обов'язкові предмети</i>								
1	Українська мова	1-2	1-2	1-1	1-2	1-2	1-2	1-2
2	Мови народів України (російська, польська та ін.)	-	(2-3)	(2-3)	-	(2-3)	(2-3)	(2-3)
3	Рідний край; Людина і світ	1	1-2	1-2	1-2	1	1	1-2
4	Іноземна мова	(1-2)	(2-3)	2-3	(1-2)	(1-3)	2-3	2-3
5	Музика, хореографія	2	2	2	2	2	2	2
6	Народознавство	1	1	1	1	1	1	1
7	Охорона життя і здоров'я дітей	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Разом		2-3	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3	2-3
Загальне сумарне навантаження		20-22	20-22	20-23	18-20	18-21	18-22	18-22
Курси за вибором		1	1	1	1	1	1	1
Додаткові заняття та консультації		2	2	2	2	2	2	2

Згідно з навчальними планами розроблялися програми для трирічної та чотирирічної початкової школи. Оновлені програми були підготовлені до початку 1992/93 н. р. науковими співробітниками лабораторії навчання і виховання молодших школярів, лабораторії естетичного і фізичного виховання, лабораторії трудового навчання НДІ педагогіки України [13; 15]. Їх аналіз показав, що, як і раніше, програми зорієнтовувалися на формування у молодших школярів ЗУН, що становили базис для здобуття подальшої освіти, мали пропедевтичний характер. Водночас у них посилювалася увага до оволодіння учнями загальнонавчальними вміннями й навичками (організаційні, загальнопізнавальні, загальномовленнєві, контрольні-оцінні), які значною мірою визначали успішність у навчанні не тільки в початкових, а й середніх і старших класах. Окреслені вміння та навички функціонували в системі міжпредметних зв'язків і формувалися безперервно протягом усього періоду початкового навчання відповідно до можливостей програмного матеріалу з різних предметів [13, 3; 15, 3].

Розбудова початкової освіти на нових концептуальних засадах (деполітизація, демократизація, національна спрямованість, дитиноцентризм, гуманізація) сприяла вилученню з програм навчального матеріалу політичного забарвлення радянської доби. Натомість відбувалося максимальне насичення його національним компонентом з огляду на відродження національної школи [13; 15]. Важливо, що у проаналізованих програмах наголошувалося на гуманітаризації й гуманізації змісту початкової освіти, що виявлялося у посиленні уваги до внутрішнього світу дитини; у сприянні розвитку її здібностей, моральних, естетичних та фізичних якостей; у формуванні відповідального ставлення до природи і навколишнього світу; у наповненні змісту навчальних предметів «олюдненими» знаннями [17, 6].

Ураховуючи різну підготовленість учнів і особливості класу, вчитель міг сам визначати кількість годин, відведених на вивчення окремих розділів [13, 3; 15, 3]. Важливо, що всіляко заохочувалися варіативні підходи, творчі пошуки вчителів щодо вдосконалення змісту програм, творчої реалізації основних ідей Концепції середньої загальноосвітньої школи України [10, 5].

Простежимо зміни, які відбулися в програмах з окремих навчальних предметів у першій половині 90-х рр. ХХ ст. У програмі з *української мови* докорінно перероблено розділ «Читання і розвиток мовлення», зокрема вилучено всю політичну та ідеологічну тематику. До кола читання уведено фольклорні твори української та зарубіжної літератури, твори українських письменників. Тематика читання спрямовувалася на формування у молодших школярів загальнолюдських і національних цінностей: добро; вдячність; відповідальність за власні вчинки; любов до рідної землі, мови, природи; шанобливе ставлення до батьків, людей старшого покоління, національних традицій свого народу та культури інших народів [13, 46-52; 15, 18-28].

Російська мова в початкових класах отримала статус практичного курсу, тому основна увага в програмах концентрувалася на розвитку в молодших школярів мовленнєвих умінь. Коло читання охоплювало твори про мову та книгу, досягнення людської думки; про зв'язок людини та природи; про значення мистецтва в житті людини. Значна роль відводилася творам морального спрямування [13, 65-66; 15, 65-66, 100].

В основу програми з *природознавства* покладено краєзнавчий підхід, що орієнтував учителів на ознайомлення учнів з об'єктами своєї місцевості. Важливе значення надавалося вихованню у молодших школярів «громадянської відповідальності» за збереження природного середовища як одного із факторів існування людини. На відміну від радянського часу, в учнів формувалося нове розуміння ставлення до природи – людина частина природи, береже й примножує її багатства [13, 132-133; 15, 139-140].

У збірниках програм для початкових класів уперше друкувалися програми з навчальних курсів «Людина і світ» та «Народознавство». Новий інтегрований курс «*Людина і світ*» було створено в результаті теоретичного пошуку, вивчення передового педагогічного досвіду, аналізу досягнень і труднощів молодших школярів у засвоєнні предметів, що закладали основи наукових знань про природу (насамперед «Ознайомлення з навколишнім світом», «Природознавство»). Його мета полягала у пізнанні природи й суспільства у їх єдності, взаємодії і взаємозв'язках. Зміст і методичний апарат курсу мав допомогти сформувати у молодших школярів загальнолюдські цінності у ставленні до природи, інших людей, культурної спадщини свого народу. Важливо, що в програмах уперше йшлося про формування таких цінностей, як: вияв поваги до чужих думок, до іншого світосприйняття, до способу мислення (поняття «толерантність» ще не вживалося) [13, 141-151; 15, 149-161].

Курс «*Народознавство*» в початкових класах передбачав ознайомлення учнів з господарсько-культурною спадщиною українського народу, народними традиціями і на цій основі формування у них етнічної самосвідомості, кращих якостей національного характеру, прагнення до відродження національної культури. Значна увага в новому курсі приділялася формуванню у молодших школярів національних цінностей (усвідомлення приналежності до української нації, національна гідність, повага до української мови, історії, культури, традицій) [13, 152-160; 15, 161-170]. Отже, у програмах (1992) поряд з окресленими вище змінами посилювалися виховний та аксіологічний складники.

Наголосимо, що з 1992/93 н. р. у початкових класах загальноосвітніх шкіл уведено вивчення *іноземної мови* (англійської, німецької, французької або іспанської). Проте запровадження цього предмету гальмувалося через відсутність у навчальних закладах відповідних фахівців і належної навчально-матеріальної бази. Також у процесі розробки перебував і навчально-методичний комплекс з іноземної мови [8, 31].

З огляду на зростання кількості нещасних випадків з дітьми, дитячого дорожньо-транспортного травматизму з 1993/94 н. р. у початкових класах уведено новий навчальний предмет «*Охорона життя і здоров'я учнів*». Він охоплював знання з Правил дорожнього руху, протипожежної та радіаційної безпеки [3, 280].

У 1994 р. науковими співробітниками лабораторії навчання і виховання молодших школярів Інституту педагогіки АПН України підготовлено *єдині програми* для III(II) та IV(III) класів з української мови, математики, природознавства, музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання, художньої праці [14]. Вони використовувалися в початкових класах до 1997 р., за винятком програми з математики, оновленої в 1995 р.

Демократизація в освіті сприяла появі поряд із пропонованими МО України також *варіативних* програм. Вони створювалися як окремими науковцями й практиками, так і авторськими колективами. Сторінки журналу «Початкова школа» рясніли варіативними програмами як з традиційних (природознавство, трудове навчання), так і з нових навчальних предметів та курсів, запроваджених у освітній процес (народознавство, рідний край) або перспективних (інформатика, основи радіаційно-гігієнічних знань, музичне мистецтво, творчість, українознавство, основи інформатики та обчислювальної техніки, образотворче мистецтво з елементами дизайну, довкілля, основи практичної психології, основи валеології та медичних знань) [3, 281]. Загалом, позитивно оцінюючи тенденцію *деуніфікації* змісту початкової освіти, запровадження його *варіативності*, маємо зазначити, що запропоновані програми не завжди відповідали віковим можливостям молодших школярів.

Особливої значущості на новому етапі розвитку змісту початкової освіти потребувало створення *навчальної літератури* для молодших школярів. Перегляд змістового наповнення підручників і підготовка їх до перевидання розпочалися ще в 1990 р. [3, 129]. Однак зробити це в короткі терміни з урахуванням технології видання навчальної книги було вкрай складно. Тому класоводам доводилося

швидко реагувати на події життя, творчо використовувати чинну навчальну літературу, інші джерела, вчасно вносити корективи до змісту навчальних предметів [3, 281].

Завдяки зусиллям окремих авторів і авторських колективів у 1994 р. для початкових класів перевидано фактично всі підручники [6, 102]. Окрім того, підручковий фонд збагатився новими навчальними книгами з навчання грамоти, читання, природознавства, образотворчого мистецтва.

Протягом 1991–1996 рр. продовжено підготовку й видання *єдиних підручників* для трирічної та чотирирічної початкової школи [12, 3-6].

Згідно з новою програмою з математики, а також принципами відбору та структурування навчального матеріалу, відомим ученим-методистом М. В. Богдановичем укладено нові підручники з математики. Істотною особливістю навчальних книг стала їх *дворівнева побудова*, що дозволяло здійснювати диференційований підхід у навчанні [3, 282].

Ґрунтування початкової освіти на демократичних засадах сприяло появі підручників з певного навчального предмета, підготовлених різними авторами, що уможливило функціонування *паралельних* або *альтернативних* навчальних книг. Так, у 1995/96 н. р. МО України було запропоновано для використання в чотирирічній початковій школі 4 альтернативні букварі та 6 читанок, в трирічній – 4 і 4 відповідно [12, 3-6].

Загалом навчальна література першої половини 90-х рр. ХХ ст. вирізнялася удосконаленою структурою, змістом, методичним апаратом, національною спрямованістю [1; 3, 282-284].

Поряд із досягненнями в підручникотворенні зазначимо і недоліки. Так, з початку 90-х рр. ХХ ст. навчальна література створювалася не лише провідними фахівцями-методистами в галузі початкової освіти або за їхнього співавторства. З'явилися нові прізвища авторів та авторські колективи. До процесу формування змісту початкової освіти, крім науковців, долучилися викладачі педагогічних навчальних закладів, учителі ЗЗСО, а також письменники, видавці та ін. Серед них були й такі, що мали досить абстрактне уявлення про зміст початкової освіти, не володіли знаннями про теорію підручникотворення. Тому особливої значущості набули проблеми підвищення якості навчальної літератури, створення механізму її надійного захисту від малопрофесійних і недостатньо сумлінних авторів [16, 2].

У зв'язку з дефіцитом паперу та з кон'юнктурних причин дедалі більше загострювалася проблема видання навчальної літератури: низка підручників не друкувалася, а з окремих найменувань зменшувалися накладі. Звичайно, така ситуація ускладнювала роботу учнів і вчителів та не сприяла якості освітнього процесу. Тому особлива увага МО України зверталася на раціональний розподіл навчальної літератури, закладання всіх підручників і навчальних посібників у бібліотечні фонди, організацію роз'яснювальної роботи серед учнів і батьків щодо їх збереження [3, 284].

Висновки з дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. Проаналізувавши навчальні плани, програми, підручники для початкової школи першої половини 90-х рр. ХХ ст., доходимо висновку, що конструювання змісту початкової освіти ґрунтувалося на нових методологічних (демократизація, деполітизація, деідеологізація, національна спрямованість, дитиноцентризм, відповідність соціальним запитам суспільства) і дидактичних (варіативність, гуманітаризація, гуманізація, диференціація, інтеграція) принципах. Багатокомпонентність змісту освіти сприяла реалізації його розвивальних і виховних функцій. Досягненням цього періоду слід уважати виокремлення в навчальних планах державного й шкільного компонентів, створення варіативних навчальних планів і програм, появу нових типів підручників – альтернативних і дворівневих, уведення вивчення нових предметів і курсів людинознавчого спрямування, відхід від жорсткого предметоцентризму, наповнення змісту освіти національною спрямованістю, посилення аксіологічного складника. Водночас актуалізувалося питання про залучення фахівців до розроблення змісту початкової освіти; створення якісних підручників і навчальних посібників, вчасне забезпечення ними молодших школярів.

У 1996 р. було прийнято новий Закон України «Про освіту», що започаткував розроблення державних стандартів загальноосвітньої підготовки учнів. З цього часу розчався новий період у модернізації змісту початкової освіти, який розглядатиметься у наших наступних історико-педагогічних розвідках.

References

1. Гавриленко Т. Л. Образ Батьківщини в підручниках з читання для молодших школярів у період відродження національної школи в Україні (90-ті рр. ХХ ст.). *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару. Київ, 2016. С. 56–57.
Navylenko, T. L. (2016). Obraz Batkivshchyny v pidruchnykakh z chytannia dlia molodshykh shkoliariv u period vidrozhennia natsionalnoi shkoly v Ukraini (90-ti rr. XX st.) [The image of the Motherland in reading textbooks for younger students during the revival of the national school in Ukraine (90-ies of the XX century.)]. *Ukrainski pedahohy pro natsionalno-patriotychne vykhovannia* : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. seminaru / DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho ta in. Kyiv, 56–57.
2. Гавриленко Т. Л. Ретроспективний аналіз розвитку змісту початкової освіти в Радянській Україні у 1984–1991 рр. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. Слов'янськ, 2015. Вип. 74. С. 115–126.

- Havrylenko, T. L. (2015). Retrospektyvnyi analiz rozvytku zmistu pochatkovoї osvity v Radianskii Ukraini u 1984–1991 rr. [Retrospective analysis of the development of primary education content in Soviet Ukraine in 1984–1991]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu* : zb. nauk. pr. Sloviansk, Issue 74, 115–126.
3. Гавриленко Т. Л. Розвиток початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: історико-педагогічний аспект : монографія. Київ : Фенікс, 2019. 384 с.
Havrylenko, T. L. (2019). Rozvytok pochatkovoї osvity v Ukraini u druhii polovyni ХХ – na pochatku ХХІ stolittia: istoryko-pedahohichnyi aspekt : monohrafiia [Development of primary education in Ukraine in the second half of the ХХ – beginning of the ХХІ century: historical and pedagogical aspect: monograph]. Kyiv : Feniks.
 4. Гавриленко Т. Л. Трансформація змісту початкової освіти в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Чернігів, 2015. Вип. 130. С. 89–95.
Havrylenko, T. L. (2015). Transformatsiia zmistu pochatkovoї osvity v Ukraini naprykintsi 80-kh – na pochatku 90-kh rр. ХХ st. [Transformation of the content of primary education in Ukraine in the late 80's-early 90's of the ХХ century]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky*. Chernihiv, Issue 130, 89–95.
 5. Дейкун Д. І. Навчальні плани національних шкіл. *Початкова школа*. 1993. № 8. С. 54–58.
Deikun, D. I. (1993). Navchalni plany natsionalnykh shkil [The curriculum of the national schools]. *Pochatkova shkola*. 1993, Issue 8, 54–58.
 6. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підручник. Київ : Наш час, 2006. 368 с.
Kodliuk, Ya. P. (2006). Teoriia i praktyka pidruchnykotvorennya v pochatkovii osviti : pidruchnyk [Theory and practice of textbooks in primary education: textbook]. Kyiv : Nash chas.
 7. Концепція середньої загальноосвітньої школи України : затв. рішенням колегії М-ва освіти України. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 4. С. 3–29.
Kontseptsiia serednoi zahalnoosvitnoi shkoly Ukrainy (1992) [Concept of secondary school in Ukraine]: zatv. rishenniam kolehii M-va osvity Ukrainy. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, Issue 4, 3–29.
 8. Мошков В. В. Про поступове запровадження вивчення іноземних мов у початкових класах загальноосвітніх шкіл. *Початкова школа*. 1994. № 12. С. 31–37.
Moshkov, V. V. (1994). Pro postupove zaprovadzhenня vuvchennia inozemnykh mov u pochatkovykh klasakh zahalnoosvitnykh shkil [On the gradual introduction of foreign language learning in primary schools]. *Pochatkova shkola*, Issue 12, 31–37.
 9. Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл України на 1992/1993 навчальний рік. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1992. № 9/10. С. 3–59.
Navchalni plany dennykh zahalnoosvitnykh shkil Ukrainy na 1992/1993 navchalnyi rik (1992) [Curriculum of full-time secondary schools in Ukraine for the 1992/1993 academic year]. *Zbirnyk nakaziv ta instruktzii Ministerstva osvity Ukrainy RSR*, Issue 9/10, 3–59.
 10. Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1991/1992 навчальний рік. *Інформаційний збірник Міністерства освіти Української РСР*. 1991. № 7. С. 2–21.
Navchalni plany dennykh zahalnoosvitnykh shkil Ukrainy RSR na 1991/1992 navchalnyi rik (1991) [Curriculum of day secondary schools of the Ukrainian SSR for the 1991/1992 academic year]. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy RSR*, Issue 7, 2–21.
 11. Навчальні плани середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України на 1994/1995 навчальний рік. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1994. № 10. С. 2–17.
Navchalni plany serednykh zahalnoosvitnykh navchalno-vykhovnykh zakladiv Ukrainy na 1994/1995 navchalnyi rik (1994) [Curricula of secondary educational institutions of Ukraine for the 1994/1995 academic year]. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, Issue 10, 2–17.
 12. Перелік підручників і навчальних посібників, придатних для використання в загальноосвітніх школах України в 1995/1996 навчальному році. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1995. № 13. С. 3–12.
Perelik pidruchnykiv i navchalnykh posibnykiv, prydatnykh dlia vykorystannia v zahalnoosvitnykh shkolakh Ukrainy v 1995/1996 navchalnomu rotsi (1995) [List of textbooks and manuals suitable for use in General education schools in Ukraine in the academic year 1995/1996]. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, Issue 13, 3–12.
 13. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1–3 класи. Київ, 1992. 240 с.
Prohramy serednoi zahalnoosvitnoi shkoly. 1–3 klasy (1992) [Program of secondary school. Grades 1-3]. Kyiv.
 14. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1–4 (1–3) класи. Київ : Освіта, 1994. 255 с.
Prohramy serednoi zahalnoosvitnoi shkoly. 1–4 (1–3) klasy (1994) [Program of secondary school. Grades 1-4 (1-3)]. Kyiv : Osvita.
 15. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. Київ : Освіта, 1992. 272 с.
Prohramy serednoi zahalnoosvitnoi shkoly. 1–4 klasy (1992) [Program of secondary school. Grades 1-4]. Kyiv : Osvita.

16. Савченко О. Я. Без якісного підручника шкільна освіта неможлива. *Педагогічна газета*. 2000. № 8. С. 2.
Savchenko, O. Ya. (2000). Bez yakisnoho pidruchnyka shkilna osvity nemozhlyva [School education is impossible without a quality textbook]. *Pedahohichna hazeta*, Issue 8, 2.
17. Савченко О. Я. Реформування змісту початкової освіти. *Початкова школа*. 1996. № 1. С. 4–8.
Savchenko, O. Ya. (1996). Reformuvannya zmistu pochatkovoї osvity [Reforming the content of primary education]. *Pochatkova shkola*, Issue 1, 4–8.

Havrylenko T.

ORCID 0000-0001-9412-5805

Doctor of Education, Associate Professor,
Professor of the Department of social work and educational and pedagogical Sciences,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: leonida13@ukr.net

Kuziomko L.

ORCID 0000-0003-3557-9465

Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of sports Department,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: leonid0244@gmail.com

DESIGNING THE CONTENT OF PRIMARY EDUCATION ON NEW METHODOLOGICAL AND DIDACTIC PRINCIPLES DURING THE REVIVAL OF THE NATIONAL SCHOOL IN UKRAINE (1991-1996)

The aim of the work is to reveal the transformations in the content of primary education and to determine the methodological and didactic principles of its construction during the revival of the national school in Ukraine in 1991-1996.

Methodological basis of research is the source (provided the opportunity to identify and analyze different types of sources, which outlines the development of the content of primary education in selected chronological framework), historiographical (contributed to the identification of problems in the historical-pedagogical science), system (provided the consideration of the content of primary education as a system and its components) approaches and epistemological principles of historicism, objectivity, historical and logical consistency. To implement the research goal, a set of methods was used: General scientific (analysis, synthesis, comparison, systematization, generalization), historical-structural, historical-genetic, comparative-comparative.

The scientific novelty lies in the fact that the study identifies and systematically highlights the transformations in the content of primary education in the selected chronological framework; it is justified that its construction was based on new methodological (democratization, depoliticization, deideologization, national orientation, child-centered) and didactic (variability, humanitarization, humanization, differentiation, integration) principles.

Conclusions. The leading trend during the revival of the national school was the modernization of the content of primary education, which turned out to build it on new methodological and didactic principles, which led to changes in the structure and content of curricula, the introduction of new academic subjects and courses, the development of variable curricula and programs, filling the content of academic subjects with Ukrainian studies, strengthening their axiological component, the appearance of new types of textbooks (alternative, two-level).

Keyword: content of primary education, curricula and programs, textbooks, methodological and didactic principles, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Т. В. Дорошенко